

В.П. Кутішенко, О.П. Патинок, В.В. Сидоркін
ВПЛИВ РЕЛІГІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ЦІННІСНОЇ СФЕРИ
ОСОБИСТОСТІ

Кутішенко В.П., Патинок О.П., Сидоркін В.В. Вплив релігійних цінностей на формування морально-ціннісної сфери особистості. У статті розкрито сутність поняття «релігійні цінності», їх суспільні та індивідуальні аспекти. Проаналізовано підходи до розуміння проблеми релігійності та духовних цінностей особистості у психологічних дослідженнях. Висвітлено взаємозв'язок між релігійними цінностями та функціонуванням індивідуальної духовної організації особистості. Обґрунтовано переваги християнських духовно-моральних цінностей над світською мораллю та важливість звернення до релігійних цінностей як до основи формування морально-ціннісної сфери особистості. Представлено порівняльний аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей морально-ціннісної сфери парафіян храму православної церкви і «світської» групи осіб, у яких відсутня потреба відвідувати храм, а також груп осіб з внутрішньою та зовнішньою релігійною орієнтацією.

Ключові слова: релігійні цінності, морально-ціннісна сфера особистості, духовні цінності, трансценденція, релігійна мораль, духовність, зовнішня релігійність, внутрішня релігійність.

Кутишенко В.П., Патинок О.П., Сидоркин В.В. Влияние религиозных ценностей на формирование морально-ценностной сферы личности. В статье раскрывается сущность понятия религиозные ценности, их общественные и индивидуальные аспекты. Проанализированы подходы к пониманию проблемы религиозности и духовных ценностей личности в психологических исследованиях. Отражена взаимосвязь между религиозными ценностями и функционированием индивидуальной духовной организации личности. Обоснованы преимущества христианских духовно-моральных ценностей над светской моралью и важность обращения к религиозным ценностям как к основе формирования морально-ценностной сферы личности. Представлен сравнительный анализ результатов эмпирического исследования особенностей морально-ценностной сферы парафиан храма православной церкви и «светской» групп лиц, в которых отсутствует потребность посещать храм, а также с внутренней и внешней религиозной ориентацией.

Ключевые слова: религиозные ценности, морально-ценностная сфера личности, духовные ценности, трансценденция, религиозная мораль, духовность, внешняя религиозность, внутренняя религиозность.

Постановка проблеми. Політична та економічна нестабільність українського суспільства часто зумовлює дезорієнтацію її громадян та потребу у визначенні на державному рівні чітких орієнтирів формування їх морально-ціннісної сфери. Зростання загальної напруженості та ворожості у міжособистісній взаємодії, проблеми глобалізації та масового переселення людей ставлять перед психологічною наукою завдання дослідити шляхи забезпечення ціннісного порозуміння між людьми, формування у них терпимості та толерантного ставлення до інших. Одним із напрямів вирішення цієї проблеми є повернення до релігійних цінностей, здійснення науковцями узагальнення

досвіду формування релігійними інститутами морально-ціннісних орієнтирів особистості та його творче переосмислення психологічною наукою.

Аналіз останніх публікацій. Проблема релігійних цінностей та їх ролі у формуванні ціннісних орієнтацій особистості є міждисциплінарною проблемою та вивчається представниками різних наук. Контекст нашого дослідження потребує розкриття сутності поняття релігійні цінності. Л. Чупрій у своєму дослідженні дає чітке теологічне визначення цього поняття та подає класифікацію груп релігійних цінностей. Так, релігійна мораль розглядає цінність як надбуттєве утворення, як певний Ідеал, що є найвищим виміром людської духовності й орієнтиром буттєвості духу, ствердженням всезагального в індивіді, піднесенням над суто вітальним інтересом. Релігійні цінності – це засіб евфоризму – наближення до Бога і Царства Божого. Вищою цінністю для віруючого є Бог – всемогутній, всеблагий, всемилостивий, всезнаючий, вищий приклад морального вдосконалення і джерел морального піднесення. Другу групу становлять цінності, які виступають для віруючого як мета, яка буде досягнута ним лише після земного життя. До цих цінностей належать: церква Божа, безсмертя душі, рай. Третю групу складають цінності, яких потрібно дотримуватися в земному житті з метою досягнення спасіння. Це цінність самої релігії, церкви, обрядів. Четверта група – це цінність самого життя й життєві цінності. Більшість Заповідей Божих становлять основу як релігійної, так і загальнолюдської моралі. Згідно з християнським віровченням моральне почуття прямує до істинного й доброго, хоч і в даному життєвому статусі, а релігійне почуття прямує до нескінченного і вічного. Якщо метою релігії є єднання з Богом, то метою моралі – досягнення морального вдосконалення. Основоположною цінністю релігійної моралі виступає віра, яка є інтегруючим компонентом всіх цінностей. Саме віра, яка є бездоказовим вираженням істинності релігійного вчення, визнанням реального існування Божественних сил, є об'єднуючою ланкою всієї системи цінностей [17].

У своєму дослідженні Т. Казанцева розглядає феномен віри як систему ціннісних орієнтацій, психологічних настанов, когнітивних, мотиваційних і афективних елементів, які відповідають за отримання інформації без раціональної аргументації. Задоволеність ментальних потреб є основним критерієм формування віри. У свою чергу, основні положення релігійного світогляду інтеріорізуються особистістю [2].

А. Глушак, аналізуючи значущість релігійних цінностей у формуванні ціннісної сфери особистості, наголошує на тому, що будь-яка релігія є аксіологічною системою, своєрідною «матрицею» цінностей, що найбільше «накладається» на індивідуальну багаторівневу психічну структуру людини, наповнюючи її відповідним змістом. Ціннісна структура особистості містить у собі декілька рівнів, які утворюють єдиний континуум, від узвичаєних, загальних для соціуму цінностей до несвідомих, індивідуальних оцінювальних еталонів. Зміст аксіологічної структури самої релігії є найповнішим і не має аналогів в інших формах суспільної свідомості, бо ні наука, ні мистецтво, ні ідеологія не покликані забезпечувати всю повноту і цілісність людського існування. Системоутворним чинником, що з'єднує релігійні цінності в одну систему, є трансцендентне. Аксіологічна система релігійних цінностей містить у собі два аспекти, по-перше, суспільний аспект цих цінностей, який визначається їх роллю в історичному становленні людського суспільства, впливом на різноманітні сторони суспільного буття. По-друге, індивідуальний аспект, який будується на значущості релігійних цінностей для суб'єкта, на тому, які функції в психічній організації індивіда вони виконують, які потреби задовольняються за їх

допомогою. Цінності релігії санкціонують індивідуальну поведінку людини, впливають на її світогляд. Звідси випливає, що релігія відбиває всі особливості ціннісної структури особистості, враховує весь комплекс її потреб і функціонально забезпечує його. Отже, релігія покликана забезпечувати цілісність людського буття, функціонування його духовної організації уже з огляду на свою всеосяжну, універсальну ціннісну структуру. Релігійні цінності мають пізнавальний аспект (як спробу представити цілісну картину світу, засоби пізнання дійсності), етичний аспект (як систему правил і норм належного, моральних принципів), естетичний аспект (як те, що має глибокий емоційний вплив на духовний світ людини засобами мистецтва) [1].

Представники психологічної науки по-різному трактували роль релігійних цінностей у житті людей, однак більшість із них були єдині у поглядах на те, що релігійні цінності – це потужне джерело формування здорової особистості та її вищих духовних цінностей.

Так, З. Фрейд відмічає, що в процесі соціалізації суспільні норми і цінності інтеріоризуються, входячи в компонент структури особистості «Зверх-Я». Релігія ж виступає як носій цих цінностей, моральних норм і виконує стримуючу функцію [13].

З позиції К. Юнга релігійні символи і образи є найважливішими архетипами, а сама релігія несе в собі значну енергію, якою наділені божественні сили. Це система ставлень до найсильніших по дії цінностей. Сутність релігійного досвіду людини якраз полягає у її підпорядкованості вищим силам. Релігійний догмат – це спонтанна і автономна діяльність об'єктивної психіки, яка емоційно забарвлена і залишається незмінною віками. Саме тому цей догмат є більш ефективним ніж наукові теорії засобом психологічного захисту, бо теорії змінюють одна одну і не враховують емоційний чинник. Якщо людина відмовляється від віри, на думку К. Юнга, то ця енергія повинна знайти інший прояв. Релігійність особи сприяє психічному здоров'ю і свідомості життя. Він бачить функцію віровчень і церемоній в тому, щоб служити захистом від тих небезпек, які ховаються в несвідомому [18].

Е. Фромм сприймає релігію як систему цінностей, що є для індивіда основою осмисленого існування і об'єктом для відданого служіння. Звідси, релігійність внутрішньо властива особистості, бо відповідає її потребі в системі орієнтації і служіння. Е. Фромм наголошував на наявності релігійних інстинктів і потреб. Гуманістичні релігії, на думку науковця, сприяють особистому зростанню, а з іншого боку формують у людей здатність приймати життя таким, яким воно є [14].

Г. Олпорт вважає, що світогляд зрілої особистості базується на ціннісних орієнтаціях. Беручи за основу концептуальну модель цінностей Е. Шпрангера, він наголошував про існування релігійної ціннісної орієнтації як однієї з шести рис глибокого рівня, властивих усім людям в тій або іншій мірі. Автор вважає, що зовнішня і внутрішня релігійності є не стільки двома полюсами одного континууму, скільки двома незалежними вимірами. Релігійно орієнтованих людей відрізняє погляд на світ як на єдине ціле. Подіям, що відбуваються в їх житті і світі в цілому, вони схильні приписувати вищий сенс [6].

С. Московічі констатує, що релігійність може служити джерелом психічної енергії; В. Франкл зв'язував релігійність з пошуком сенсу життя; С. Франк наголошує, що це психологічний механізм усвідомлення буттєвої єдності, який дає можливість людині осягнути себе часткою людської спільноти, природи, Всесвіту, забезпечує зв'язок між різними поколіннями людства; У. Джемс, К. Роджерс вважають, що трансцендентні

цінності зумовлюють прагнення особистості до абсолютно досконалого, підносять людину над буденністю, активізують розвиток особистості, сприяють досягненню таких найважливіших явищ як творчий порив, життєлюбство, любов до Бога, до людей, до Батьківщини; Ю. Щербакова підкреслює, що православні цінності сприяють формуванню терпимості в поведінці; Ю. Тобалов розглядає орієнтацію особистості на релігійні цінності як копінговий механізм; С. Мк. Фадден говорить, що релігія забезпечує емоційну розрядку, сприяє подоланню негативних переживань, дає емоційне заспокоєння, Р. Худій і Б. Спілка звертають увагу на те, що релігія важливий людський ресурс для подолання кризових ситуацій, М. Абрамова розглядає релігійність як мотив поведінки в різних сферах життєдіяльності [10; 16].

Сьогодні в українській психологічній науці також зростає інтерес до проблеми релігійних цінностей та духовних цінностей особистості (І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, К. Журба, Е. Помиткін, Л. Примаченко, М. Савчин, С. Ставицька та інші).

Кожна релігійна течія має своє розуміння релігійних цінностей. Українські вчені вкрай зацікавлені у вивченні особливостей власне християнських релігійних цінностей та їх впливу на становлення морально-ціннісної сфери особистості.

В. Постовий наголошує на тому, що головною цінністю християнської моралі є ідея гуманізму, через яку втілюється християнська моральність, вселюдські цінності любові до ближнього, поваги до нього як до особистості, визнання за ним його безумовної цінності. Автор погоджується з думкою, що основною причиною негараздів національного життя є те, що християнська мораль не передається як святість [8].

М. Савчин наполягає на поверненні до християнських релігійних цінностей. Він вважає, що сучасна цивілізація спотворила Божественний стан життя суспільства та конкретної людини, що призвело до руйнування людських стосунків, спотворених уявлень про справедливість та свободу, поверховість життя, породила богоборчі прагнення. Царство Боже перестало бути головним змістом і внутрішнім рушієм активності людини, яка стала рабом речей, комфорту, прогресу, інформації, а відтак втратила автентичного сенсу життя [11].

На думку О. Колісника, процес саморозвитку особистості відбувається завдяки подоланню егоцентричності смислів та оволодінню світоцентричними смислами, коли головною метою виступає не самозбереження, самовиживання і самоствердження, а надособистісні смисли. Механізмами духовного саморозвитку особистості, здатними допомогти їй вибудувати світоцентричну і просоціальну ієрархію смислів виступають ідентифікація, рефлексія, децентрація, медитація, емпатія і спонтанність [3].

На основі релігійних християнських цінностей формуються універсальні загальнолюдські цінності. А. Колодний вважає, що релігійна духовність народу включає в себе цілу гаму явищ. Це і причетність його до найвищих духовних цінностей, і сповненість відчуття Божої всеприсутності, Божої одухотвореності чи натхненності, побожне ставлення до світу і прагнення до Правди, Істини, Добра [4]. *Релігійна духовність українського народу нероздільно пов'язана з християнськими цінностями.*

Наукові обґрунтування особливої ролі релігійних християнських цінностей у формуванні духовного світу сучасного українця здійснює у своїй роботі О. Матласевич. Автор вказує на те, що християнські цінності є ідеальним зразком для формування особистості, вони роблять цей процес спрямованим та усвідомленим. Церква, виконуючи функцію психотерапії, пропонує програму цілісної системи самовдосконалення,

самотрансформації людини, яка дасть можливість формувати здорову, цілісну особистість, здатну до побудови повноцінних стосунків, моральних вчинків і справ, до переживання глибоких почуттів і роздумів; сприяє формуванню і розвитку релігійної культури як глибокого розуміння людини, як особистості, поваги до неї, бажання допомогти тощо. У ситуації гострого дефіциту ціннісних орієнтацій християнські моральні цінності можуть визначати основні напрями, зміст, форми і методи формування духовності. До того ж, християнські моральні цінності, установки та аксіоми є продуктом нашої історії та культури [5].

Н. Химич, порівнюючи християнські духовно-моральні цінності та світську мораль, виділяє такі переваги християнських цінностей: християнські цінності є найбільш стійкими, універсальними, не підвладними соціально-політичним впливам, тоді як світська мораль є змінною; у християнстві завжди існує морально-категоріальний імператив, що орієнтує на внутрішнє творення, вдосконалення душі, сприяє вихованню стійких моральних рис і переконань, християнські цінності не нав'язані ззовні, адже вони звернені до совісті, діють як внутрішнє переконання людини, як реалізація її свободи; християнські цінності як фундамент базових загальнолюдських цінностей є стержнем духовної культури нації, родинного та суспільного середовища, де відбувається становлення особистості; християнські цінності розкривають поняття справжнього гуманізму, на відміну від світського, який виховує споживацтво, підміняє Творця людиною; християнська мораль абсолютна, не потребує доведення (порівняно зі світською), її норми є сталими й вимірюються єдиними вимогами, які йдуть від Творця до Його творіння та сприяють набуттю особистістю подоби Божої [15].

Здійснений теоретичний аналіз досліджень філософів, релігієзнавців та представників психологічної науки дозволив нам обґрунтувати переваги християнських духовно-моральних цінностей над світською мораллю та важливість звернення сучасної людини до релігійних цінностей у пошуках життєвих орієнтирів, однак, слід вказати на брак емпіричних досліджень, присвячених вивченню впливу релігійних цінностей на формування морально-ціннісної сфери особистості, що й обумовило наш інтерес до заявленої проблеми.

Формулювання мети і завдань статті. *Мета* статті полягає у висвітленні результатів дослідження впливу релігійних цінностей на формування морально-ціннісної сфери особистості. *Мета конкретизується у таких завданнях дослідження:* здійсненні порівняльного аналізу результатів емпіричного дослідження особливостей морально-ціннісної сфери парафіян храму православної церкви і тих осіб, які не відвідують храм, а також дослідженні рівня толерантності у груп осіб з внутрішньою та зовнішньою релігійною орієнтацією.

Виклад методики і результатів дослідження. Дослідженням було охоплено 58 парафіян храму на честь ікони Божої Матері «Скоропослушниця» Української Православної Церкви, м. Київ; 30 парафіян храму Святого Дмитрія, с. Лузанівка Кам'янського району Черкаської області; 47 співробітників закладу освіти «Приватний загальноосвітній навчальний заклад «Мідгард» та 33 співробітники закладу освіти НВК №12, м. Коростень. Вік досліджуваних: рання дорослість (від 24 до 42 років).

При емпіричному обстеженні були використані три надійні психодіагностичні методики: 1. «Шкала релігійної орієнтації» (Олпорт, Росс). Опитувальник призначений для виявлення типу релігійної орієнтації особистості: внутрішньої і зовнішньої

релігійності. Поняття «внутрішня релігійність» характеризує «істинне», «справжнє» релігійне почуття. Люди з внутрішньою релігійністю керуються у житті внутрішньою мотивацією, саме богословське вчення є системою їхніх життєвих цінностей, всі інші потреби вони намагаються узгодити з релігійними переконаннями і приписами. Внутрішня релігійність наповнює усе життя мотивацією і сенсом. Для людей з зовнішньою релігійністю релігія є лише способом досягнення життєвих цілей, зовнішніх по відношенню до самої релігії. Вони вважають релігію корисною з різних причин – як джерело упевненості і розради, спілкування і розваги, статусу і самовиправдання [12].

2. Методика виявлення сформованості духовної ціннісної орієнтації особистості «Здійснення бажань» (Е.Помиткін). Методика дає змогу визначати пріоритетні цінності особистості та співвідносити їх з такими шкалами: егоцентричні сімейні соціальні, загальнолюдські та духовні цінності. Для рівня егоцентричних цінностей домінують орієнтація на різноманітні задоволення, популярність та визнання таланту іншими, владу та впливовість, особисту безпеку та ін. Для рівня сімейних цінностей вагомою буде орієнтація на сімейний добробут, вигідний шлюб, спокійну старість та слухняних дітей. Серед домінують національних та громадянських цінностей можна виокремити такі: соціальна справедливість, порядок у країні, порозуміння між громадянами, добробут країни. За допомогою методики можна з'ясувати, які цінності для особистості є пріоритетними, яке місце в її ціннісній орієнтації посідають цінності духовні, а саме: вірність, доброзичливість, допомога потребуючим, гармонія з природою [7].

3. Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. Солдатова, А. Кравцова, О. Хухлаєв, Л.Шайгерова). Методика дозволяє з'ясувати як загальне ставлення до оточуючого світу і до інших людей (загальний рівень толерантності), так і соціальні настанови в різних сферах взаємодії: 1. Рівень етнічної толерантності (ставлення людини до представників інших етнічних груп і настанови в сфері міжкультурної взаємодії). 2. Рівень соціальної толерантності (ставлення до різних соціальних груп: меншин, злочинців, психічно хворих людей, а також настанови особистості до деяких соціальних процесів). 3. Рівень толерантності як риси особистості (особистісні риси, настанови і переконання, які визначають ставлення до людини та оточуючого світу) [9].

Попереднє опитування дозволило нам розділити досліджуваних на дві групи: парафіян храму, які вважають себе віруючими людьми, відвідують храм не менше, ніж раз на тиждень, сповідуються, дотримуються посту (надалі – перша група «парафіяни»), і друга група – люди, які не вважають себе парафіянами конкретного храму, у яких немає нагальної потреби регулярно відвідувати храм, дотримуватися певних церковних ритуалів, посту (надалі – «світська» група). За допомогою методики «Здійснення бажань» нам вдалося з'ясувати, які цінності для представників цих груп є пріоритетними. Для цього визначалося сумарне місце запропонованих цінностей для кожного опитуваного представника групи та виводився середній показник для кожної групи. Чим меншим є сумарне місце, яке приписується цінності, тим вищим є рівень її сформованості. Аналіз результатів дослідження, представлених на рис. 1, дозволяє стверджувати, що для представників першої групи (парафіян храму) перше рейтингове місце за ступенем вираженості посідають духовні цінності, на другому – сімейні, потім – соціальні і найменш вираженими є егоцентричні цінності.

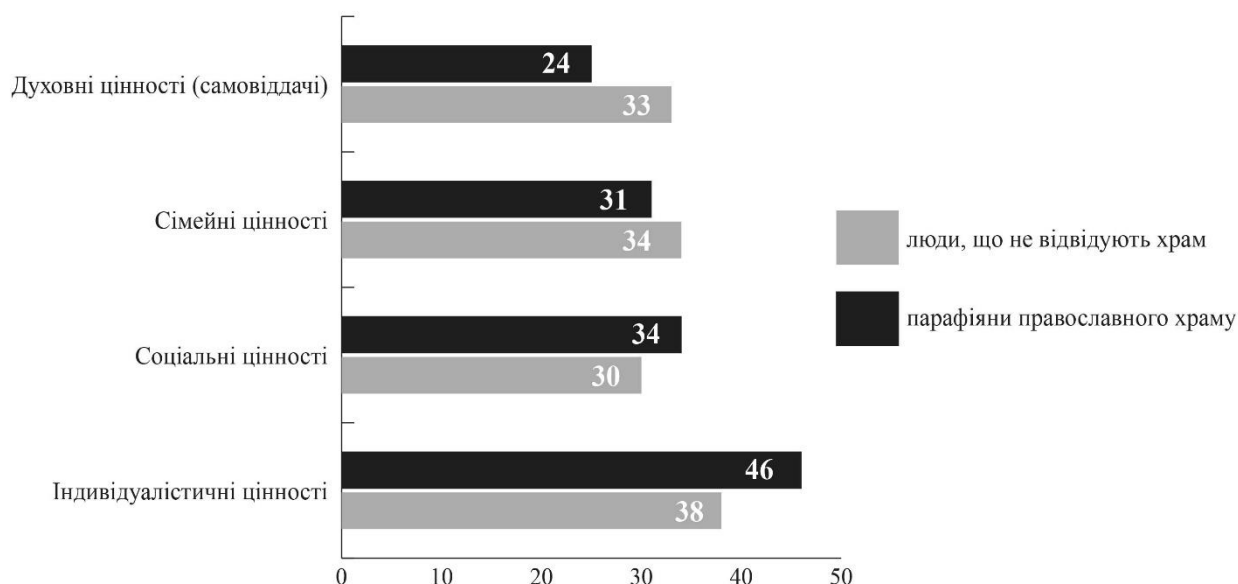

Рис. 1. Ієрархія цінностей у групи «прихожан» та «світської» групи (середні показники)

У людей другої групи («світської») спостерігається інша ієрархія цінностей. Найбільш вираженими є соціальні цінності, на другому місці перебувають духовні, на третьому – сімейні і на останньому – егоцентричні. Найбільш різючі відмінності полягають у рейтингових місцях, які представники цих груп присвоюються духовним (перша група («парафіяни») – 24, друга («світська» група – 33) та егоцентричним цінностям (перша група – 38, друга – 46). Отримані результати дозволяють зробити висновок про пріоритетність духовних цінностей у людей, які є парафіянами храму та здійснюють духовні практики. Більш детальний аналіз рівня сформованості духовних цінностей у представників цих груп дозволяє зробити висновки, що серед представників першої групи 59 % осіб – з високим рівнем сформованості духовних цінностей (коли серед представників другої групи лише 16 %), з низьким – 6 %, тоді, коли у другій групі таких осіб 16 % (див. рис. 2).

Рис. 2. Рівні сформованості духовних цінностей у представників групи «прихожан» та «світської» групи (%)

Дослідження рівня толерантності у представників цих груп, дозволяє стверджувати, що за всіма видами толерантності представникам першої групи («парафіянам»)

притаманні більш високі показники, особливо за шкалою толерантності як риси особистості.

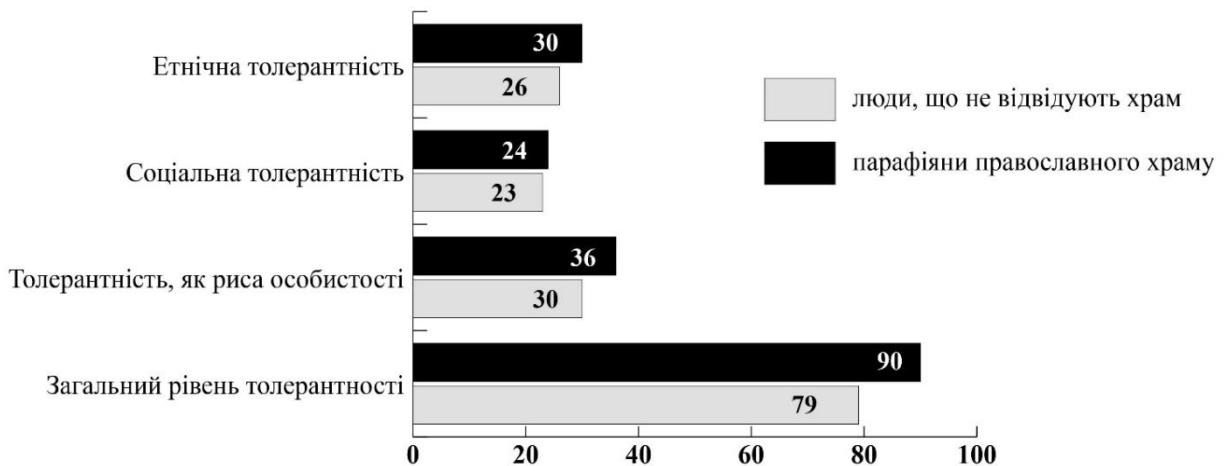

Рис 3. Співвідношення показників толерантності у представників групи «прихожан» та «світської» групи (середнє значення)

У цілому можна стверджувати, що як «парафіяни», так і представники «світської» групи продемонстрували середній рівень толерантності за всіма шкалами (окрім шкали толерантності, як риси особистості, де у групи «прихожан» зафіксований високий рівень). Проте у «парафіян» храму показники толерантності вищі за всіма шкалами.

За допомогою методики «Шкала релігійної орієнтації» ми розділили всіх досліджуваних на дві групи: людей з зовнішньою релігійною орієнтацією і внутрішньою і знову здійснили порівняльний аналіз особливостей прояву різних видів толерантності у представників цих груп (див. таблиця 1).

Таблиця 1

Показники толерантності у людей з різною релігійною орієнтацією (середнє значення)

Види толерантності	Групи осіб	
	з зовнішньою релігійною орієнтацією	з внутрішньою релігійною орієнтацією
Загальний рівень толерантності	70	99
Етнічна толерантність	22	33
Соціальна толерантність	22	26
Толерантність як риса особистості	26	40

Як виявилось, різниця у прояві рівня толерантності між цими групами значно помітніша, ніж між групою «прихожан» і «світською» групою. Так, особи з зовнішньою релігійною орієнтацією за шкалами етнічної толерантності та толерантності як риси особистості демонструють середній рівень прояву толерантності, тоді коли для людей з внутрішньою релігійною орієнтацією притаманний високий рівень. У обох груп найнижчі показники за шкалою соціальної толерантності: у людей з зовнішньою релігійною орієнтацією – низький рівень, з внутрішньою – середній.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Релігійні цінності мають переваги над світською мораллю в силу того, що трансцендентне, яке не потребує

доведення та є нескінченним і вічним, виступає системоутворним чинником цих цінностей. Отже, лише такі цінності зможуть забезпечити цілісність людського існування. Релігійні цінності не нав'язані ззовні, вони відповідають потребам особистості, спрямовують її на саморозвиток та служіння істинному гуманізму, адже звернення до релігійних цінностей – це звернення до божественного, це прагнення до єднання з Богом, в першу чергу через досягнення морального вдосконалення.

Сутність релігійного досвіду людини полягає у її підпорядкованості вищим силам та дотриманні в житті цінностей Церкви з метою досягнення спасіння. Основні релігійні цінності інтеріорізуються особистістю при її безпосередньому емоційному контакту з ними, зокрема, релігійні цінності здійснюють вплив на духовний світ особистості за допомогою певних релігійних практик, які є самі по собі цінностями: молитви, посту, сповіді, ритуалів, обрядів тощо. У процесі емпіричного дослідження було встановлено пріоритетність духовних цінностей та наявність вищих показників толерантності у людей, які є парафіянами храму та здійснюють духовні практики, порівняно з тими, хто цим не займається. І хоча у групі «світських» людей духовні цінності також в пріоритеті (друге рангове місце), однак домінуючими цінностями у них є соціальні та значно більше виражені (порівняно з «парафіянами») егоцентричні цінності, а також спостерігається нижчий рівень толерантності. Разом з тим, найбільш різкі відмінності у прояві рівня толерантності спостерігається не між групою «прихожан» і «світською» групою, а між групами людей з внутрішньою і зовнішньою релігійною орієнтацією. Отримані результати вимагають додаткового дослідження.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні чинників формування духовної культури людей різних вікових категорій та особливостей впливу релігійних цінностей на цей процес.

Список використаних джерел

1. Глушак А. С. Релігійні цінності: сутність, структура та рівні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2003. № 473. С. 51–54.
2. Казанцева Т. А. Вера как социально-психологический феномен и его суггестивный механизм формирования: автореф. дис.... канд. психол. наук: 19.00.05 / Гос. ун-т управления. Москва, 2007. 24 с.
3. Колісник О. Духовний саморозвиток особистості *Соціальна психологія*. 2006. № 1(15) . С.62–77.
4. Колодний А., Филипович Л. Релігійна духовність українців: вияви, постаті, стан / за ред. Б.О. Лобовик. Львів: Логос, 1996. 182 с.
5. Матласевич О. В. Роль християнської церкви у формуванні особистості: психологічний ракурс. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 17. С. 281 – 283.
6. Олпорт Г. Становление личности: избранные труды. Москва: Смысл, 2002. 462 с.
7. Помиткін Е. О. Психологічна діагностика духовного потенціалу особистості: посібник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 144 с.
8. Постовий В. Г. Ціннісна природа духовної культури виховання особистості. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ. 2014. Вип. 18(2). С. 160-169.
9. Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности / под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой и др.; МГУ им. М.В. Ломоносова. Москва: [б. из.], 2003. 112 с.
10. Религиоведение: учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению / ред. И. Н. Яблокова. Москва: Гардарика, 2000. 536 с.

11. Савчин М. В. Духовний потенціал людини: монографія. ІваноФранківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2001. 203 с.
12. Титов Р. С. Концепция индивидуальной религиозности Г. Олпорта: понятие религиозных ориентаций. *Культурно-историческая психология*. Москва: 2013. № 1-12. С. 2 –9.
13. Фрейд З. Будущее одной иллюзии. Москва: АСТ, 2009. 256 с.
14. Фромм Э. Психоанализ и религия. Москва: Биг-Пресс, 2012. 96 с.
15. Химич Н. Є. Християнські цінності у духовно-моральному вихованні студентів. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Психологія і педагогіка*. 2012. Вип. 21. С. 171-178
16. Чумакова Д. М. Психология религиозности личности: учебное пособие. Курган: Изд-во Курганского гос. ун-та, 2015. 84 с.
17. ЧупрійЛ. Релігійні цінності як основа розвитку духовності особистості. *Українське релігієзнавство*. 2000. № 13. С. 34-42.
18. Юнг К.Г. Архетип и символ. Москва: Ренессанс, 1991. 304 с

References transliterated

1. Hlushak A. S. (2003) Relihiyni tsinnosti: sutnist', struktura ta rivni. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'vivs'ka politehnika»*. № 473. S. 51–54.
2. Kazantseva T. A. (2007) Vera kak sotsial'no-psikhologicheskii fenomen i yego suggestivnyy mekhanizm formirovani: avtoref. dis.... kand. psikhol. nauk: 19.00.05 / Gosud. un-t upravleniya. Moskva. 24 s. [in Russian].
3. Kolisnyk O. (2006) Dukhovnyy samorozvytok osobystosti Sotsial'na psykhohiia. № 1(15) . S.62–77.
4. Kolodnyy A., Fylypovych L. (1996) Relihiyna dukhovnist' ukrayintsiv: vyyavy, postati, stan /za red. B.O. Lobovyk. L'viv: Lohos. 182 s.
5. Matlasevych O. V. (2012) Rol' khrystyans'koyi tserkvy u formuvanni osobystosti: psykhohichnyy rakurs. *Problemy suchasnoyi psykhohiyyi*. Vyp. 17. S. 281 – 283.
6. Olport G. (2002) Stanovleniye lichnosti: izbrannye trudy. Moskva: Smysl, 462 s. [in Russian].
7. Pomytkin E.O. (2013) Psykhohichna diahnozyka dukhovnoho potentsialu osobystosti: posibnyk. Kirovohrad: Imeks-LTD, 144 s.
8. Postovyy V. H. (2014) Tsinnisna pryroda dukhovnoyi kul'tury vykhovannya osobystosti. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannya ditey ta uchnivs'koyi molodi*. Kyiv. Vyp. 18(2). S. 160-169.
9. Praktikum po psykhodyahnozyke y yssledovanyyu tolerantnosti (2003) / pod red. H.U.Soldatovoy, L.A.Shayherovoy y dr.; MHU ym. M.V. Lomonosova. Moskva: [b. yz.]. 112 s[in Russian].
10. Religiovedeniye: uchebnoye posobiye i uchebnyy slovar'-minimum po religiovedeniyu (2000) red. I. N. Yablokova. Moskva: Gardarika. 536 s. [in Russian].
11. Savchyn M.V. (2001) Dukhovnyy potentsial lyudyny: monohrafiya. IvanoFrankivs'k: Vyd-vo «Play» Prykarpat-s'koho un-tu. 203 s.
12. Titov R.S. (2013) Kontseptsiya individual'noy religioznosti G. Olporta: ponyatiye religioznykh oriyentatsiy. *Kul'turno-istoricheskaya psikhologiya*. Moskva: № 1- 12. S. 2 –9. [in Russian].
13. Freyd Z. (2009) Budushcheye odnoy illyuzii. Moskva: AST. 256 s. [in Russian].
14. Fromm E. (2012) Psikhoanaliz i religiya. Moskva: Big-Press, 96 s. [in Russian].
15. Khymych N.YE. (2012) Khrystyans'ki tsinnosti u dukhovno-moral'nomu vykhovanni studentiv. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya". Seriya : Psykhohiia i pedahohika*. Vyp. 21. S. 171-178.
16. Chumakova D. M. (2015) Psikhologiya religioznosti lichnosti: uchebnoye posobiye. Kurgan: Izd-vo Kurganskogo gos. un-ta. 84 s. [in Russian].

17. Chupriy L. (2000) Relihiyni tsinnosti yak osnova rozvytku dukhovnosti osobystosti. *Ukrayins'ke relihiyeznavstvo*. № 13. S. 34-42.
18. Yung K. (1991) Arkhetip i simvol. Psikhologiya i religiya. Moskva: Renessans, 343 s. [in Russian].

Kutishenko V.P., Patynok O.P., Sidorkin V. Religious values influence on the formation of the personality's moral and value scope. The article reveals the essence of the religious values concept, their social and individual aspects. It was analyzed approaches for understanding the problem of religiosity and spiritual values of the individual in psychological researches. The relationship between religious values and the individual spiritual body functioning is highlighted. The advantages of Christian spiritual and moral values over secular morality and the importance of appealing to religious values as the basis for the formation of the individual's moral and value scope are substantiated. A comparative analysis of the results of an empirical study of the peculiarities of the moral and value sphere of the parishioners of the Orthodox Church and those who do not need to attend the temple, as well as of groups with internal and external religious orientation, is presented.

Keywords: religious values, personality's moral and value scope, spiritual values, transcendence, religious morality, spirituality, external religiosity, internal religiosity.